

Ləman VAQİFOIZI (SÜLEYMANOVA)
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: lemansuleymanova@rambler.ru

DAMBUR İFAÇILIĞI¹ **(Avarlardan toplanan etnoqrafik-folklor materialları əsasında)**

Açar sözlər: avar, dambur, hayla, rəqs, məclis, auditoriya

DAMBUR PERFORMANCE **(Based on ethnographic materials collected from avar's)**

Summary

In the investigation it is said about “dambir” musical instrument, its protecting level among the Avars. The instrument “ dambur” has protected its existence only in the region of Zagatala-Balakən of Azerbaijan. The performance of dambur and hayla activity being the characteristic for Azerbaijan Turks has been spread widely among the limited nations. Each nation living in the region has own role in the development and formation of tanbur art. Here it is also said about the activities of different dambur performers among the Avars.

Key words: Avar, dambur, hayla, dance, ceremony, auditorium

ТАМБУРСКОЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВО **(На основе этнографических материалов, собранных у аварцев)**

Резюме

В статье говорится о музыкальном инструменте тамбуре, в какой степени остается сохранным его использование. Тамбур в данный момент остается сохранным только в Закаталы-Балакэнском регионе Азербайджана. Широко распространены среди малых народностей исполнительство тамбура и творчество хайла (хайла), которые характерно для азербайджанских тюрков. Таким образом каждый из народностей вносит свой вклад в развитие и сохранение тамбурского искусства. Здесь так же говорится о тамбурском творчестве аварцев отдельно вышедших из этих народов.

Ключевые слова: авары, тамбур, хайла (хайла), танец, меджлис, аудитория

Giriş. Dambur ifaçılığı Zaqatala rayonunun Tala kəndlərində, Balakən rayonunun Tülü, Gülüzanbinə, Qazma, Qullar, Talalar kəndlərində daha çox yayılmışdır. Azərbaycan türklərinə məxsus olan bu sənət birgə yaşayış zamanı bu bölgədə yaşayan digər xalqların da nümayəndələrinə keçmiş və onlar da bu sənətin daşıyıcılarına çevrilmişlər. Bu gün demək olar ki, bu bölgədə yaşayan bütün xalqların nümayəndələri arasında dambur çalıb hayla oxuyanlar vardır. Azərbaycan türklərindən fərqli olaraq, azsaylı xalqların dambur ifaçıları arasında dəyişməyi bacaran damburçılarla rastlaşmadıq. Onlar yalnız solo ifa edirlər. Azsaylı xalqların arasından çıxmış dambur ifaçıları haylaların böyük əksəriyyətini Azərbaycan dilində oxusalar da, arasına öz dillərində dedikləri haylalarla da üzləşirdik. Onların bir çoxunun etirafına görə, bu haylalar da Azərbaycan dilində olan haylaların öz dillərindəki tərcümələridir.

Biz rastlaşdığımız bütün söyləyicilərdən damburun yaranması ilə bağlı hər hansı bir mətnin olub-olmadığını soruşmuşduq. Amma heç kəs bu haqda bir şey danışa bilməmişdi. Yalnız Zaqatala rayon Maqov kənd sakini Məmməd-kamil Yaqub oğlu Qardaşovdan damburun yaranması ilə bağlı iki rəvayət qeydə ala bildik. Söyləyici bizim sualımız cavabsız qalmasın deyərək bu mətnləri danışdı: “Üz-üzə yerləşən dağda iki ailə yaşayırmış. Bir ailənin oğlu o birinin qızını sevirmiş. Onlar tez-tez görüşürmüş. Bir gün qar uçqunu qızı və ailəsini aparır. Bu vaxtadək musiqi ilə heç işi olmayan oğlan bu hadisədən sonra dəliyə dönür,

¹Balakən-Zaqatala bölgəsində tənbur dambur adlandırıldığı üçün biz də belə verməyi məqsəduyğun saydıq.

yay, qış demədən çay yatağı boyunca gəzməyə başlayır. Buna bir at bağışlayırlar ki, piyada gəzməsin. Bir müddət sonra at da qocalır, oğlan da zümzümə eləməyə başlayıbmiş. O, atın quyruğunu kəsir, ondan ip düzəldir, onu ağaca bağlayır, ilk dəfə onda çalır. İlk dəfə onda sevgi musiqiləri çalırmişlar”. “Dağıstanda dağlarda iki tayfa yaşayırmış. Dağın birindəki oğlan tez-tez çıxıb hərəkətlər edirmiş. Qız da o biri dağda ona bənzər hərəkətlər edir. Oğlanın hərəkətlərini görən ailəsi qıza elçi düşür. Onların hərəkətlərini toya yığışanlar da yamsılamağa başlayırlar. Buradan da avar rəqsləri yaranıb”. Onu da qeyd edək ki, M.Qardaşov özü də yaradıcılığa maraqlı şəxs idi.

Avar damburçılarının daha çox oyun havaları ifa etməyə üstünlük verdiklərini müşahidə etdik. Təəssüf ki, əksər avar damburçuları ifa etdikləri havaların adlarını bilmir, havanın adını bilmədikləri üçün də onları funksiyasına görə adlandırırlar: “Kişilər oynayan makam”, “Qadınlar oynayan makam”, “Kişilərlə qadınlar oynayan makam”, “Gəlin gələndə çalınan makam” (Bu hava gəlin evə girəndə çalınırmış). Yalnız “Akkoş” və ya “Ərqoç” adlı havanın adını bildilər. Onu da qeyd edək ki, bu hava bölgədə yaşayan Azərbaycan türkləri arasında da məşhurdur. Avar damburçuları damburda ifa zamanı daha çox müasir avar şairlərinin şeirlərini oxumağa üstünlük verirlər. Onlar arasında damburun müşayiəti ilə bu gün müasir şeirlərin oxunması özü də bir folklor hadisəsidir, yəni folklor ifaçılığının davamıdır.

Zaqatala rayon Maqov kənd sakini M.Qardaşov avarlar arasında söz kasadlığının olduğunu dedi və qeyd etdi ki, avarlar daha çox rəqs etməyə meyillidirlər. Bu üzdən də avar damburçuları mahnı oxumaqdan çox, rəqs havaları ifa edirlər. Yaşlı söyləyicilər bu gün gənc avarların rəqs etmə tərzindən duyduqları narazılıqları da dilə gətirirlər. Onların dediklərinə görə, əvvəllər avarlar dambur havalarının müşayiəti ilə rəqs edərkən və yaxud da ümumiyyətlə, rəqs edərkən çox yumşaq oynayır, sanki quş kimi süzərmişlər. İndiki cavanlar isə daha sərt əl-qol hərəkətləri edirlər. Yaşlılar bu oyun tərzini “çеçenski” adlandırır, onların dediklərinə görə, bu rəqs etmə forması avarlara yox, çеçenlərə məxsusdur.

Damburun auditoriyası. Bölgənin Azərbaycan türklərində olduğu kimi avarlarda da dambur daha çox iməciliklərdə çalınarmış. İməciliklər yalnız Zaqatala və Balakən rayonlarına xas deyil, həmçinin Qax və Şəki rayonlarında da müxtəlif iməciliklər keçirilirdi. Bölgədə bütün yığmaq, bütün düzmək, qarğıdalı dənləmək, baramanı şaxdan ayırmaq, yun didmək, ev tikmək, ot çalmaq, findıq yığmaq və s. kimi çox vaxt aparıcı işlər ümumi kənd camaatının birgə əməyi ilə edilərdi. İməcilikdə iştirak edənlər adətən dəvət almazdılar. Kənddə kimin belə işi var idisə, yaxın qonşular, qohumlar müəyyən olunmuş vaxtda yığışıb gələr və ev sahibinə kömək edərdilər. Ev sahibi gələnlər üçün yemək hazırlayar, iməciliyə yığışanlar isə lazım olan işi görüb qurtarardılar. Belə məclislərdə maraqlı söhbətlər edilər, müxtəlif oyunlar oynanırlar, çalğı və rəqslər də olardı. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, iməciliklər yalnız ayrı-ayrı şəxslərin evində deyil, kolxoz işləri üçün də təşkil olunardı. Kolxoz iməcilikləri ev iməcilikləri ilə müqayisədə daha geniş şəkildə təşkil olunar, daha təmtəraqla keçirilərdi.

Damburun daha çox çalındığı yerlərdən biri də bölgədə həm türklər, həm də avarlar arasında vaxtilə dəb olmuş *gap (söhbət) məclisləri* idi. Gap məclisləri xüsusilə, uzun qış gecələrinin yaraşığı idi. Kənd yerlərində axşamüstü toyuq-cücəni, mal-qaranı yemləyəndən, əl-ayaq yığışandan sonra qonşular ailəlikcə bir evə yığışar, səhərə kimi oturardılar. Bu məclislər, demək olar ki, hər gecə keçirilirdi. Gap məclisləri həmin dövrün insanların xatirələrində o qədər dərin iz buraxıb ki, həmin məclislərin xiffəti ilə kövrələn söyləyicilərlə də qarşılaşırdı. Gapa yığışan kişiler xalçanın üstünə salınmış döşəklərdə oturur, yaşlılar həm də mütəkkəllərə dirsəklənərdilər. Onlar cürbəcür mövzularda söhbət edə, qadınlar isə otağın bir küncündə yemək hazırlaya-hazırlaya bu söhbətlərə qulaq asardılar. Söhbətlərin mövzusu əsasən kənddəki aktual

mövzulara həsr olunardı. Qardaşov Məmmədkamil Yaqub oğlu öz uşaqlıq dövrünün gaplarını təsvir edərkən əsas mövzunun o dövrün qaçaqları olduğunu xüsusi vurğuladı. Gap məclislərində cürbəcür oyunlar da oynanılmış; “Dəyirmançı”¹ oyunu, “Üzük-üzük”, “Siçan-pişik”.

Dambur da gap məclislərinin vazkeçilməz musiqi aləti imiş. Məclis iştirakçıları söhbət səngiyəndən sonra dambur musiqisinə qulaq asar, həm də rəqs edərmişlər. Borayev Murtuzəli Mohuma oğlunun dediyinə görə, bəzən gənclər dambur havasına elə oynayırdılar ki, hətta döşəməni sındırırdılar. Burada yarışmalar olardı: kim yorulmadan daha çox çalar, kim oyunda qarşısındakını yorar və s. İməcilikləri və gap məclislərini bir növ bölgənin folklor məclisləri də adlandırmaq olar. Zaqatala və Balakən iməcilikləri, gapları dambursız keçməzdi. Bu bölgədə yaşayan Azərbaycan türklərinin, avarların, saxurların, ingiloyların arasından damburçılar çıxmışdır. Düzdür, bu xalqların hər biri damburı eyni səviyyədə yaşada bilmir, amma dambur ifaçılığında hər kəsin özünəxas yeri vardır. Dambur yalnız iməciliklərdə, gaplarda deyil, xınayaxdılarda, toydan sonra təşkil olunan məclislərdə, əsgər qonaqlıqlarında, sünnət məclislərində, müasir dövrdə həm də ad günlərində və s. məclislərdə ifa olunur. “Damburla toy keçirilirdimi?” sualına bölgədə yaşayan bütün millətlərin nümayəndələrindən, bir-iki söyləyici istisna olmaqla, mənfi cavab aldıq. Deyilənlərdən belə anlaşıldı ki, bölgə toyları daha çox qara zurnanın iştirakı ilə keçirilirmiş, yalnız toyun müəyyən mərhələlərində (xınayaxdı, toydan sonra gəlinin üzə çıxarılması məclisində və s.) damburçalanlar gətirilirmiş. Borayev Murtuzəli Mohuma oğlunun dediyinə görə, əvvəllər toylara damburçalanları çağırmasalar da, son dövrlərin toylarında bir-iki dambur havası çalmaq dəb düşüb.

Dambur ifaçılığı. Bölgədə bu gün professional avar damburçısı ilə rastlaşmaq mümkün deyil. Biz bu bölgədə yaşayan və əlinə dambur almağı bacaran hər kəslə görüşməyə çalışdıq. Düzdür, bəzən arada bizdən asılı olmayan səbəblər ucbatından istisnalar da oldu. Balakən rayonunun Şəmbul kəndində Xalayev Əli ilə dəfələrlə görüşməyə çalışsaq da, hər dəfə onun Rusiyaya mövsümi işlərlə bağlı getməsi səbəbindən bu görüşü reallaşdırma bilmədik. Zaqatala rayonunda da Hacıyev Hudul ilə də eyni səbəbdən görüşümüz alınmadı. Deyilənlərə görə, vaxtilə avarlar arasında da ustad dambur ifaçıları olmuşdur, ancaq təəssüf ki, biz professional ifaçı ilə rastlaşmadıq. Bu gün avarlar arasında dambur ifa edənlərin aşağıdakı məlumatlardan da görəcəyimiz kimi çoxu cavan adamlardır. Onların bir qismi də dambur çalmağı öyrənib bu gün toylara gedir və bununla öz güzəranını təmin etməyə çalışır.

Biz bir məqaləmizdə avar damburçılarının havanı loğat adlandırmasını yazmışdıq (bax: Vaqifqızı (Süleymanova) 2016). Ancaq bölgəyə etdiyimiz son səfərlərimizdə bu məlumatın yanlış olduğunu dəqiqləşdirdik. Məlum oldu ki, yalnız avar damburçıları deyil, Balakəndə yaşayan və milliyyətə Azərbaycan türkü olan dambur ifaçıları da damburda ifa olunan havaları loğat adlandırırlar. Zaqatalada isə milliyyətindən asılı olmayaraq bütün dambur ifaçıları damburda ifa olunan havaları makam adlandırırlar. Keçmiş damburçılarla bağlı xatirələri qeydə alarkən Zaqatalanın Maqov kəndindən olan kişilərdən Murad, İsa, Muxtarın, arvadlardan Patimatın adını qeyd elədilər. Patimat arvad həm də Azərbaycan dilində haylalar oxuyurmuş. M.Qardaşovun dediyinə görə, avar dilində dambur üçün mahnı sözləri seçərkən çox uzun hecalı misralardan istifadə edəndə yaxşı alınmır, dilə yatımlı olmur. Gərək misralarda hecaların sayı az olsun. Yeddi hecalı, ən uzağı doqquz hecalı misralar seçilərsə, mahnı daha yaxşı alınır. Söyləyicilərin verdikləri məlumatlara görə, hayla deməyi bacaranlar hətta sini (məcməyi) də çalib oxuyarmışlar. Meşəşəmbul kənd sakini 1951-ci il təvəllüdlü Hacı Nurm-

¹Söyləyici oyunu təsvir etsə də, adını deyə bilmədi. Adlandırma bizə məxsusdur, məzmunundan çıxış edərək belə adlandırdıq.

hammed oğlu Osbanovun dediyinə görə, Ömər Qaysayev diş həkimi olsa da, həm dambur çala bilirmiş, həm də yaxşı sini çalırmiş.

Əli Həybullah oğlu Qaralov 1940-cı ildə Balakən rayonunun Şambul kəndində doğulub. O, hal-hazırda mollalıq etdiyi üçün damburda çalıb oxumur. Bizim israrlı xahişimizdən sonra bir neçə dambur havası ifa etdi. Deyilənlərə görə, vaxtilə yaxşı dambur çalan imiş. Amma hal-hazırda mollalıq etdiyi üçün dambur çalmağa çox da həvəsi yox idi.

Eldar Ömər oğlu Hatıyev 1975-ci ildə Balakən rayonunun Mahamalar kəndində doğulub, hal-hazırda da bu kənddə yaşayır. O, ailəsini dolandırmaq üçün usta işləyir, ev tikir. 15-16 yaşlarından dambur çalmağa başlayıb. E.Hatıyevin dediyinə görə, Dağıstanda 83 aksent var. Ona görə oradakı avarlarla Azərbaycanda yaşayan avarlar bir-birlərini anlamırlar. Hətta orada yaşayanlar da bir-birlərini anlamaqda çətinlik çəkirlər. Az qala hər kənd fərqli ləhcədə danışır. Odur ki, ortağ ünsiyyət vasitəsi kimi rus dilindən istifadə edirlər. Dağıstanda yaşayanlarla Azərbaycanda yaşayanların dillərindəki fərq qədər olmasa da, Azərbaycanda yaşayan avarların da dillərində müəyyən qədər fərqlər var. Məsələn, Balakən rayonunun Qabaqcöl qəsəbəsində, Mahamalar kəndində və Katex kəndində yaşayan avarların danışmaları bir-birindən fərqlənir. Bu səbəbdən də Balakəndə yaşayan avar damburçılar avar dilində oxumaqdan mümkün qədər yayınmağa çalışırdılar. E.Hatıyev yaxşı dambur çalıb hayla deməklə bərabər, həm də dambur düzəldib satır. O, dambura simlər əlavə edərək onu müasirləşdirmişdir. Bu tip damburlara lazım olanda mikrofon taxmaq üçün yer də düzəldir. Pərdələri artırılmış damburun səsi ənənəvi damburdan fərqlənir, gitara səsinə daha çox bənzəyir. Bu cür damburun ifa imkanları da çoxalır, belə ki, bu damburda ənənəvi dambur mahnıları ilə yanaşı, digər mahnıları da ifa etmək mümkün olur. O, “müasirləşdirdiyi” damburda “Sarı gəlin” mahnısını da ifa etdi. E.Hatıyevin dediyinə görə, atası Ömər kişi də dambur düzəldirmiş. Hatıyev Ömər yalnız dambur düzəltməklə kifayətlənməz, həmçinin müxtəlif məişət əşyaları – qaşiq, çömçə, çalğıya sap, qəndqabı və s. də hazırlayırmış. Təəssüf ki, onun vaxtilə düzəltdiyi əşyaların heç biri, hətta damburı belə qalmamışdır. E.Hatıyev atasından fərqli olaraq dambura bir artıq bənd də əlavə edib. Onun taxtadan müxtəlif əşyalar hazırlamaqla bağlı xeyli planı var, ancaq güzəranını təmin etmək üçün tez-tez Rusiyaya gedib orada işləməli olur. Bu səbəbdən də planlarını reallaşdırma bilmir. Burada onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bölgə damburçılarının əksəriyyətinin nəsil şəcərəsi bu sənətlə bağlıdır. E.Hatıyev həm Azərbaycan, həm də avar dilində mahnılar oxuyur. Azərbaycan dilində oxuduğu mahnıların əksəriyyətinin sözləri bölgədə məşhur olan haylaldır. Oxuduğu mahnıların bir qisminin sözləri və musiqisi özünə məxsusdur. O, damburda Balakəni mədh edən mahnılar oxumağı daha çox sevir:

Gözəldi təbiəti,

Həm rayon, həm kəndləri,

İçməyə suyu sərin,

Ay mənim Balakənim.

Bir yanı uca dağların,

Bir yanı meyvə bağların,

İgid qız-oğlanların,

Ay mənim Balakənim.

Budur gözəl yurdum mənim,

Sevincim, həm fəxrım mənim.

Səninlə döyünür bu ürəyim,

Ay mənim Balakənim.

Damburun iki simi,

Xoş edər hər məclisi.

Allah qorusun səni,

Ay mənim Balakənim.

O, bizə özünün bəstələdiyi bir havanı da ifa etdi¹. Havanın adını soruşduqda zarafatla “Eldarın havası” adlandırdı. Hava çox sürətlidir, oyun havasıdır. Özünün dediyinə görə, bu

¹ Avar damburçuları hava bəstələmək deyəndə hansısa şeiri mövcud dambur havalarına uyğunlaşdırmağı nəzərdə tuturlar.

havada sağ əlin iki barmağı işləyir: şəhadət və orta barmaq. Digər barmaqlarla işləmək çox çətin olur, çünki digər barmaqların iştirakı qolu çox hərəkət etdirir. Orta templi rəqs havalarını ifa edərkən isə yalnız şəhadət barmaq işləyir. Hərdən o biri barmaqlardan da havaya “gözəllik qatmaq üçün” istifadə olunur. Hava daha aşağı tempdə çalınırsa, damburun simlərində yalnız şəhadət barmaq hərəkət edir. Məsələn, “Gürcü havası” bu cür ifa olunur. E.Hatıyev demək olar ki, bütün ifalarını gözüyumulu etdi. O, ifa etdiyi zaman sanki qarşısında oturanları görmür, ətraf aləmlə əlaqəsini tamamilə kəsirdi.

Şamil Hacımahama oğlu Terçiyev 1984-cü ildə Balakən rayonunun Qabaqcöl qəsəbəsinin Şambul kəndində doğulub. Yaşının az olmasına baxmayaraq yaxşı dambur ifa edir. Ancaq təəssüf ki, digər avar damburçıları kimi o da ifa etdiyi havaların adlarını bilmir. Başqa avar məsləkdaşları kimi o da ancaq oyun havaları çalmağa meyillidir. Şamil Terçiyevdən oxumağı xahiş etdiyimiz zaman çətinlik çəkdi, hətta ətrafımıza yığılan qadınlardan hayla sözləri demələri üçün yardım istədi. Sonra Balakəndə və Dağıstanda yaşayan şairlərin avar dilində yazdıqları şeirləri oxumağa başladı. Mahnı kimi oxuduğu şeirlərin bir qismini kağızdan baxıb oxuyurdu. Ondan oxuduqlarını Azərbaycan dilinə tərcümə etməyini xahiş etdiyimiz zaman bölgədə yaşayan şairlərin sözlərini tərcümə etdi, amma Dağıstan şairlərindən oxuduğu şeirlərin sözlərini tərcümə etdiyi zaman çətinliklə üzləşdi və bir sıra hallarda tərcümə edə bilmədi. Eyni halla yalnız Şamilin yaradıcılığında deyil, bölgədə yaşayan demək olar ki, bütün avar damburçıların repertuarında qarşılaşdıq. Onlar Dağıstanda yaşayan şairlərin repertuarına müraciət etdikləri zaman tərcümədə əziyyət çəkirdilər.

Feyzullah Muslim oğlu Qallayev 1949-cu ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Höytala kəndində doğulub. Hal-hazırda Zaqatala şəhərində yaşayır. Sürücü işləyir. F.Qallayev, deyilənə görə, Zaqatala avarları arasında ustad damburçılardan biri sayılırmış. Onunla görüşümüz zamanı qonaqlıq təşkil edildi. Dəfələrlə müşahidə etmişik ki, damburçılar yaxşıca yeyib-içəndən sonra daha yaxşı çalib-oxuyurlar.

F.Qallayevin də bəstələdiyi dambur havası var, bu havanın üstündə “Beral bersinay” (“Gözəl gözlü qız”) adlı mahnını bizim üçün ifa etdi. Bu mahnını ifa etdiyi zaman sözlərini gah avar, gah da Azərbaycan dilində oxudu. Bir bəndi avar, ikinci bəndi Azərbaycan, nəqarət hissəsini isə yenə də avar dilində oxudu. Azərbaycan dilində oxuduğu bəndlər bayatı mətnləri idi.

F.Qallayev damburda “Tərəkəmə” havasını da çaldı. Dediynə görə, əvvəllər oyun havası kimi “Tərəkəmə”ni də çalardılar. Bu hava yavaş tempdə çalındığından ona “Yavaş hava” da deyərmişlər. O, “Tərəkəmə”nin arxasınca hiss olunmadan “Ləzginka”ya keçid etdi. Feyzullah Qallayev ifa zamanı özünə qapanır, ifadan sonra isə suallara cavab verməyi elə də sevmirdi. Onun dediynə görə, “Arkuş” (F.Qallayev “Akkoş” havasını belə adlandırdı), yaxud “Ərqoç” havası Dağıstan havasıdır. Toylarda, bayramlarda çalınan bu havaya daha çox qadınlar oynayırmış. Əgər qadınla kişi birgə oynayırdısa, rəsq zamanı kişi qadının hərəkətlərini izləyər, ona uyğun hərəkət edərmiş.

F.Qallayevin dediynə görə, əvvəllər dambur havalarının adı yox imiş. Oynamaq istəyənlər “Yavaş hava” makamını çal”, – deyərmişlər. O, çaldığı havaların əksəriyyətinin adını bilmir. Avar dilində oxuduğu mahnıları tərcümə etməkdən isə imtina etdi. F.Qallayevə görə, Dağıstan avarlarının dili ilə Azərbaycanda yaşayan avarların dili arasında böyük fərq olduğu üçün Dağıstan avarlarının dilində oxuyanda alınmır, çox adam (avarları nəzərdə tutur) başa düşmür.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, avar damburçılar ifa zamanı söz oxumağı o qədər də sevmir, daha çox rəqs havaları çalmağa üstünlük verirdilər. Bizim suallarımızdan və xahişlərimizdən sonra dambur havaları üstündə oxuduqları sözlər isə müasir avar şairlərinin sözləri

idi. Bununla belə, onlar arasında damburda ifa olunan az sayda xalq mahnılarının da olduğunu müşahidə etdik. Belə mahnılardan birini də bizə F.Qallayev oxudu. O, əvvəlcə bizə “Kaniyo yo buba” (“Gedərəm, ana”) adlı xalq mahnısı haqqında məlumat verdi, amma mahnının sözləri qızın dilindən oxunduğu üçün “bunu oxumaq kişiyyə yaraşmaz” deyə ifa etməkdən boyun qaçırdı. Bizim təkidimizdən sonra barmağının ağrımalarını səbəb gətirərək mahnını damburda çalmaqdan imtina etdi və qarmonda çaldı. O, oxuduqca yanımızda oturanlar gah gülür, gah da onunla birgə oxumağa cəhd edirdilər. Mahnının sözləri zarafət xarakterli idi, ana qızına ərə getmək üçün namizəd seçməyi tələb edir, oğlanları sadalayır, qız isə hər oğlanın adı çəkiləndə müxtəlif səbəblər gətirərək (çirkinlik, zəngin olmamaq) anasına etiraz edir, sonuncu oğlanın adı çəkiləndə isə onu bəyənir, çünki onun qoyunları çox, özü isə yaraşıqlıdır. Marahıdır ki, bu mahnını oxuyan hər ifaçı sonuncu bənddə öz adını çəkirdi, F.Qallayev də elə etdi. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu mahnını Güney Azərbaycan müğənniləri də oxuyurlar. Bunun bir variantı da Türkiyədə oxunur və “Kızım seni Aliye verəyimmi adlanır (2).

Məhəmməd Mikayıl oğlu Məhəmmədov 1962-ci ildə Zaqatala rayonunun Dardoqqaz kəndində doğulub. Onun dediyinə görə, damburla yalnız haylaları deyil, bəzi başqa mahnıları da oxumaq mümkündür. Onun ifalarına qulaq asdığımız zaman bu mahnıların da əslində bayatı üzərində qurulduğunu müşahidə etdik. Bəzən bayatı olmasa da, heca vəznində yazılan şeirlərin damburla oxunduğunu gördük.

M.Məhəmmədov gözəl dambur çalmağı bacarır, olduqca ürəyə yatımlı səsi var. Canlı xarakteri oxuduğu haylalarda da özünü göstərir. M.Məhəmmədovun oxuduğu haylaların böyük əksəriyyəti Azərbaycan dilində idi. Əvvəlcə bizə hayla ilə “xoş gəldin” deyən M.Məhəmmədov hamımızın ümumi vətəni olan Azərbaycanı mədh etdi:

Kim gəlibdi, xoş gəlib,
Bu yerlərə xoş gəlib.
Bizim bu Ləman xanım
Zaqatalaya xoş gəlib.

Şöhrətim, şanım mənim,
Vətənim, canım mənim.
Gözəlliklər məskəni
Azərbaycanım mənim.

M.Məhəmmədov haylaları ilə Zaqatala rayonunu vəsf etməyi də unutmadı. O, Zaqatalanın sözlə sanki rəsmiini çəkdi:

Ulduz dönüb Ay olmaz,
Yaz keçməsə, yay olmaz.
Bütün dünyanı gəzsən,
ay Ləman xanım,
Zaqatalaya tay olmaz.

Bir tərəfi Tala çay,
Bir tərəfi Katex çay.
Olarımı heç sənə tay,
Oy mənim Zaqatalam.
Heç olarımı sənə tay,
Oy mənim Zaqatalam.

Sərvətimiz var bizim,
Qüdrətimiz var bizim.
Dövlətlərin içində
Hörmətimiz var bizim.
Vətənimin hər yanı,
Məftun edər insanı.
Cənnət görmək istəyən
Gəzsin Azərbaycanı.

Uca, qarlı dağların,
Bol məhsullu bağların.
Mehriban insanların
Var sənin, Zaqatala.

Qınamayın siz məni,
Eşidin bu kəlməmi.
Hər kəsə öz vətəni,
Mənimçün Zaqatala.
Hər kəsə öz vətəni,
Bizimçün Azərbaycan.

O, avar məclislərinə getdiyi zaman Azərbaycan dili ilə yanaşı, avar dilində də oxumağa çalışır. Özünün də etiraf etdiyi kimi, bəzən kitablarda çap olunmuş bayatıları da avar dilinə çevirib oxuyur. Hətta “Ana” adlı şeiri də avar dilinə çevirib avarların çox olduqları məclislərdə səsləndirir və dediyinə görə bu şeir məclis iştirakçılarını çox təsirləndirir. M.Məhəmmədov haylaları həm də rus dilinə çevirərək Belorusiyada keçirilmiş tədbirdə səsləndirib. O, bu barədə məlumat verəndə gül-gülə dedi ki: “Düşündüm ki, indi mən tutaq ki, azərbaycanca, avarca oxudum. Bunlar mənim oxuduqlarımdan nə qanacaqlar. Samalyotdaca bir-iki haylanı rus dilinə çevirdim. Bizə bələdçilik eləyən Qalinaya dedim ki, indi mən rus dilində bir şeir yazmışam, qulaq as, əgər səhv varsa, sən də ora-burasını düzəlt”. Məhəmməd Məhəmmədovun dediyinə görə, o gün nəticədə aşağıdakı haylalar meydana çıxıb:

Асаламалейкум Белорусия,
Привет вам из Азербайджана.
Испасибо вам за теплые приюм,
От радости для вас песни пайом.

Белорусия города красивые,
Люди гости приемные, добрые.
Эти мы не забудем никогда,
Вспоминат будем мы вас всегда.

Məmmədov Məmmədnuri Şaban oğlu 1932-ci ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Paşan kəndində doğulub. Əvvəllər sürücü, sonra isə kənd məscidində imam vəzifəsini icra edib. Bizə ustad damburçılardan biri kimi təqdim olunmağına baxmayaraq nə yaxşı dambur çala, nə də suallarımızı cavablandıra bildi. Ondan sadəcə bir neçə dini mətn qeydə ala bildik.

Mahmudov Əsabəli Məhəmməd oğlu 1944-cü ildə Zaqatala rayonunun Danaçı kəndində anadan olub. Hazırda Car kəndində yaşayır. Ali təhsilli incəsənət işçisidir. Dambur düzəldir, düzəltdiyi damburları cürbəcür şəkillərlə bəzəyir. Bəzəklərin arasında qadın təsvirləri və rəqs edən cütlüklər çoxluq təşkil edir. Qadın təsvirlərinin bir hissəsi milli geyimdə əks olunmuş, bir hissəsi isə hind təsvirlərini xatırladırdı. Onun düzəltdiyi damburların uc hissəsi adi damburlardakı kimi deyil, qadın başı formasında idi. Ə.Mahmudov yalnız dambur düzəltməklə kifayətlənmir, taxtadan müxtəlif oyma işləri də hazırlayırdı.

“Neçə yaşından dambur çalmağa başlamısınız?” sualına “boyum dambur boyda olandan” deyər cavab verdi. Ə.Mahmudovun çalğısı bizə bir qədər fərqli təsir bağışladı. “Ödoseri” (“Yer oyunu” kimi tərcümə olunur) adlandırdığı havada dediyinə görə, kişilər yerə çöməlib oynayarmışlar. O, dediyinə görə, uzun illər Zaqatala toylarında akordion çalmışdır.

Bir neçə hava çaldıqdan sonra damburda mahnılar da oxumağa başladı. Oxuduğu mahnıların sözlərini də özü yazıb.

Borayev Mütəllib Murtuzəli oğlu 1989-cu ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Paşan kəndində doğulub. Mahaçqalada “Dağıstan mədəniyyət və incəsənət” kollecini bitirib. Xaraktercə olduqca utancaqdır. Bəzi suallarımızı utandığı üçün cavablandıra bilmədi. Onun nəsil şəcərəsində dambur çalan olmayıb, dambur çalmağı öz-özünə öyrənib. Aradabir isə Maqov kəndinə damburçalan İsa kişinin yanına havaları öyrənmək üçün gedirmiş. İsa kişi yə istinadən deyir ki, avar damburunda cəmi 5 not var. İlk dəfə dambur çalanda M.Borayevin təxminən 24-25 yaşı varmış. “İsa kişidən hansı havanı öyrənmişən?” sualının qarşılığında “Umumızıl makam” (Tərcüməsi “Əcdadlardan qalan hava” deməkdir) adlı dambur havasını

İsa kişidən öyrəndiyini dedi. “Umumızıl makam” qadınlarla kişilərin bir yerdə oynadıqları oyun havasıdır. “Ərqoç” havasını ifa edir. İfa etdiyi əksər havanın adını o da bilmir. Bizim xahişimizdən sonra damburda həm də oxudu. Digər avar həmkarları kimi o da ürəyinə yatan sözləri götürür, sonra da dambur havasına uyğunlaşdıraraq oxuyur. Azərbaycan dilində oxuduqları mahnı mətnləri isə, adətən, bayatı mətnləri olur. Avar dilində isə İmam Şamildən bəhs edən mahnı oxudu. Mütəllib bir hava dambur üçün, bir hava da sintizator üçün bəstələyib. Sintizator üçün bəstələdiyi hava “Zarema di rekara keç” (tərcüməsi: “Zarema üçün qoşulan mahnı”) adlanır. Bəstələdiyi havanı ifa edərkən Dağıstanın əməkdar artisti Qurban Qulizanovun yazdığı şeiri seçdi, amma sonra sözlərini tərcümə etməyə çətinlik çəkdi.

M.Borayev “Cücələrim” adlı uşaq mahnısını damburda ifa etdi.

Damburunun üstündə səsgücləndirici quraşdırılıb, toyda dambur çalarkən bundan istifadə edir.

Arıyev Əhmədəfəndi İlyas oğlu 1995-ci ildə Zaqatala rayonunun Makov sovetliyinin Paşan kəndində doğulub. Çaldığı havaların heç birinin adını bilmir. Suallarımızı cavablandırma bilməsə də, bir neçə hava ifa etdi. dambur çalarkən söz oxumağı sevmir və bacarmır. Ara-sıra bölgənin toylarında da iştirak edir. “Bul gətir” adlı türk mahnısını da damburda ifa etdi.

Son. Xalqların mədəniyyəti birgə yaşayış zamanı bir-birindən bəhrələnir. Bu zaman, adətən, böyük xalqların mədəniyyəti və yaxud böyük mədəniyyətlər dominant rol oynayır. Türk mədəniyyəti mənşəcə türk olmayan xalqların da mədəniyyətinə əsaslı təsir göstərmişdir. Bu təsir hətta o qədər güclü olmuşdur ki, bu xalqlar mənşəcə türk olmasalar da, türk mədəniyyəti çevrəsinə daxil olduqlarından mədəniyyət baxımından türk sayıla bilərlər.

QAYNAQLAR

1. Vaqifqızı (Süleymanova) 2016 – L.Vaqifqızı (Süleymanova). Azsayılı xalqlar arasında dambur ifaçılığı və hayla yaradıcılığı (Zaqatala-Balakən rayonlarından topladığımız folklor materialları əsasında) // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Bakı, 2016/1 (48), səh. 23-27

2. <https://youtu.be/ekjEVmCvkmE>

3. Hacı Nurmammed oğlu Osbanov. 1951-ci ildə Balakən rayonunun Meşəşambul kəndində doğulub. Ali təhsillidir. Hal-hazırda təqaüddədir. Milliyyəti avardır.

4. Məmmədkamil Yaqub oğlu Qardaşov. 1957-ci ildə Zaqatala rayon Maqov kəndində doğulub. Ali təhsillidir. Hal-hazırda Maqov Kənd İcra Nümayəndəsi vəzifəsində çalışır. Milliyyəti avardır.

Qeyd. Bütün dambur ifaçıları da eyni zamanda folklor söyləyiciləri hesab oluna bilər. Onların hər biri haqqında yazıda məlumat olduğu üçün burada təkrar yazmağı lazım bilmədik.

